

**HOKAND'DA GÜNÜMÜZE ULAŞABİLEN İKİ TÜRBE ÖRNEĞİ:
DAHMA-I ŞAHAN VE MADARİ HAN***

**TWO EXAMPLES OF TOMBS THAT HAVE SURVIVED IN
HOKAND: DAHMA-I SHAHAN AND MADARI KHAN**

*İsmail ARGUNŞAH***
Sultan Murat TOPÇU****

Özet

Türkistan'ın en önemli havzalarından biri olan Fergana'nın iklim şartları ve coğrafi konumu bölgeyi tarih boyunca ön plana çıkarmıştır. Bölge, sadece yabancı güçlerin değil Türk boylarının da devamlı akınlar düzenlediği bir yer olmuştur. Fergana'da 1709-1876 yılları arasında hüküm süren Hokand Hanlığı, bölgede siyasi bakımdan gücünü uzun süre korumuş aynı zamanda imar faaliyetleriyle de Hokand şehrinin gelişimine katkı sağlamıştır. Kısa sürede büyük bir gelişim gösteren şehir, hanlığın başkenti olmuştur. Hokand'da cami, medrese, türbe, köprü, hamam, kale ve saray gibi farklı yapı tipleri inşa edilmiştir. Hokand şehri döneminin bilim, kültür ve sanat merkezi konumuna ulaşmıştır. Şehirde yer alan yapı grupları içerisinde türbeler, kutsal mekânlar olmaları ve devamlı ziyaret edilmeleri sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Hokand'da Hokand Hanlığı'na ait günümüze ulaşabilen eserler içerisinde Dahma-i Şahan ve Madari Han Türbeleri mimari özellikleri bakımından dikkat çekicidir. Dahma-i Şahan Türbesi'nin hanlara, Madari Han Türbesi'nin ise hanlığın kadın temsilcilerine ait olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Hokand Hanlığı'nın mimari

-
- * Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 15.03.2024; **Kabul tarihi:** 12.04.2024.
Kaynak gösterilme: ARGUNŞAH, İ., TOPÇU, S. M. (2024): Hokand'da Günümüze Ulaşabilen İki Türbe Örneği: Dahma-i Şahan ve Madari Han, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /1, s. 115-136.
Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2020-10294 kodlu proje ile desteklenen "Hokand Hanlığı (1709-1876) Mimarisi (Hokand Şehri)" konulu doktora tezinden üretilmiştir.
- ** Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi Rektörlük Güzel Sanatlar Bölümü Kayseri / TÜRKİYE ismail.argunsah@erciyes.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9005-4365>
- *** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri / TÜRKİYE stopcu@erciyes.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6832-6531>

özelliklerini yansıtan Dahma-i Şahan ve Madari Han Türbeleri plan, malzeme ve süsleme özellikleri açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Hokand, Türbeler, Dahma-i Şahan, Madari Han.

Abstract

The climatic conditions and geographical location of Fergana, one of the most important basins of Turkestan, have brought the region to the forefront throughout history. The region has been a place where not only foreign powers but also Turkish tribes constantly raided. The Khanate of Kokand, which ruled in Fergana between 1709 and 1876, maintained its political power in the region for a long time and also contributed to the development of the city of Kokand with its construction activities. The city, which showed great development in a short time, became the capital of the khanate. Different building types such as mosques, madrasahs, tombs, bridges, baths, castles and palaces were built in Kokand. The city of Kokand became the center of science, culture and art of its time. Among the building groups in the city, tombs have a special importance because they are sacred places and are constantly visited. Among the surviving works of the Kokand Khanate in Kokand, Dahma-i Shahan and Madari Khan Tombs are remarkable in terms of their architectural features. It is known that Dahma-i Şahan Tomb belongs to the khans, and Madari Khan Tomb belongs to the female representatives of the khanate. In this study, Dahma-i Shahan and Madari Khan Tombs, which reflect the architectural features of the Kokand Khanate, are examined in detail in terms of plan, material and decoration features.

Keywords: Kokand Khanate, Kokand, Tomb, Dahma-i Shahan, Madari Khan.

Giriş

Özbekistan'da kurulan hanlıkların sonuncusu olan Hokand Hanlığı Fergana Vadisi'nde yer almaktadır. Bu bölgede kurulmasından dolayı Fergana Hanlığı olarak da bilinmektedir. Hokand Hanlığı'nın tarihi XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar dayanmaktadır (Doğan ve Erdoğan, 2017: 253; Omorov, 2013: 104-119). Türkistan'da jeopolitik konumu açısından önemli bir yere sahip olan Fergana, Pamir ve Tienşan Dağları ile çevrilidir. İpek Yolu ağı içerisinde olması bakımından da önem taşımaktadır (Alpargu, 2008: 277). Özbeklerin Ming boyu, 16. yy'ın sonlarına doğru (1583-1598) İrtiş ve Tobol yörelerinden göç ederek Fergana bölgesine yerleşmişlerdir (Bulduk, 2006: 15). Fergana bölgesi 17. yy'ın sonlarında Doğu Türkistanlı hocaların yönetimi altına girmiştir (Golden, 2013: 347). Fergana bir süre boyunca din adamlarının kontrolü altında yönetilmiştir. Hocaların temsilcileri önemli devlet görevlerinde bulunmakla birlikte şehir ve bölgelerin yöneticisi olarak da idari görevlerde yer almışlardır (Doğan ve Erdoğan, 2017: 254-255). Mingler, 17. yy'ın sonları ve 18. yy'ın başlarına doğru diğer kabilelere göre bölgede oldukça güç kazanmışlardır. Kısa zamanda bölgede güç kazanan Ming boyundan Aşırkul'un oğlu Şahruh Biy, Buhara Emirliği'nin merkezi otoritesinin zayıflamasını fırsat bilip, Buhara Emirliği'nin işbirlikçisi hocalara karşı 1709'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Hokand Hanlığı'nın

kurucusu olmuştur (Beysembiev, 1987: 159). Hanlığı dış baskılardan kurtaran Şahrüh Biy, on iki yıl han olarak devleti yönetmiştir. Şahrüh Biy, başkent olabileceğini öngörerek Hokand şehrine yatırım yapmış ve nihayetinde Hokand şehri 18. yüzyılın ilk yarısında hanlığın başkenti olmuştur.

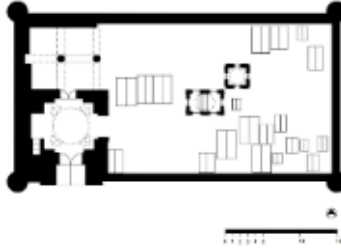
Hokand, Fergana Vadisi'nin güneybatısında yer almaktadır. Bazı kaynaklara göre Hokand şehri Çin ve Hindistan'ın ticari yollarının kesiştiği bölgede bulunmaktadır (Ozbek Sovet Ensiklopediyası, 1972: 297). Türkiye Türkçesinde "Hokand" olarak adlandırılan şehir, Arapçada "Hûkand" veya "Hûkând", Farsçada "Hûkand", Rusçada "Kokand", Kırgız Türkçesinde "Kokon" Özbek Türkçesinde ise "Kûkon" veya "Qo'qon" olarak geçmektedir (Argunşah, 2024: 31). İslam kaynaklarında da sıkça geçen Hokand, X. yüzyıllarda küçük bir kasaba durumundadır. Öyle ki Babürname'de küçük bir yer anlamına gelen "urçin" terimiyle karşılanmıştır (Babür, 1960: 81-161). Muhtemelen Babür'ün Fergana hâkimiyeti dönemine (1494-1504) kadar küçük bir yer olan Hokand, XVIII. yy'ın yarısından itibaren büyük gelişme göstererek Özbek Ming hanedanlığının önemli şehri olmuştur (Paujol, 1998: 214). Şehir cami, medrese, türbe, hamam ve saray gibi birbirinden farklı yapı gruplarını içerisinde barındırarak zamanla bir ticaret, bilim, kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. Şehirde yer alan cami, medrese, saray, türbe vd. yapılar Türkistan'ın mimari özellikleri dikkate alınarak inşa edilmiştir. Bu yapılar içerisinde türbeler biçimlerinden ziyade amaçlarıyla ön plana çıkmaktadır. Türbeler kutsal mekânlar olmaları bakımından devamlı ziyaret edilmesi yönüyle diğer yapı gruplarından farklılık göstermektedir (Cezar, 1977: 453).

Bu çalışmada Hokand Hanlığı dönemi içerisinde Hokand şehrinde inşa edilen ve günümüze ulaşabilen Dahma-i Şahan ve Madari Han Türbeleri incelenmiştir. Dahma-i Şahan Türbesi hanların mezarı, Madari Han Türbesi ise hanlığın kadın temsilcilerine ait olması sebebiyle önem arz etmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Dahma-i Şahan ve Madari Han Türbelerinin mimari özellikleri belirlenirken öncelikli olarak vakayinameler, seyahatnameler ve arşiv belgeleri taranmış olup, arazi çalışması yapılmıştır. Çalışmada türbeler, plan özellikleri, malzeme ve teknikleri, süsleme unsurları, onarımları vd. yönleriyle detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

1. Dahma-i Şahan Türbesi

Hokand şehir merkezinde Novvoylik Meydanı Cembul Caddesi üzerinde bulunan yapı, büyük mezarlığın içerisinde Çalpak Medresesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yapı ziyaretgâh, mescit ve hazire bölümlerinden oluşmaktadır. Yapı inşası Emir Ömer Han döneminde (1810-1822) başlatılmış ancak inşaatın temelleri atıldığı sırada Ömer Han (1822) vefat etmiştir. Daha sonra tahta geçen Muhammed Ali Han (1822-1842)

Mahlarayim¹ Nadira'nın isteği üzerine inşaatın devam ettirilmesini emretmiştir. Hanlığın tanınmış iki usta mimarı Muhammed Kuzi ve Muhammed İsa'nın önderliğinde yapının H. 1240 (M. 1824-1825) yılında tamamlandığı bilinmektedir (Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 46). Dahma-i Şahan, halk arasında “hanların mezarı” olarak bilinmektedir. Türbe, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu bir plan şemasına sahiptir (Plan-1).

Plan 1: Dahma-i Şahan Türbesi Planı. (Argunşah, 2024: 178)

Yapı, tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Yapının batı, kuzey ve doğu cephelerinin beden duvarları sağırdır. Ancak kuzey cephenin orta kısmında dikdörtgen pano içerisine yerleştirilmiş beş adet sağır sivri kemer nişi bulunmaktadır. Cephelerin her köşesinde dışa doğru çıkıntılı silindirik gövdeli birer adet payanda yer almaktadır. Beden duvarlarında yatay, saçak kısmında ise tek sıra dikey tuğla örgüsü olduğu görülmektedir (Fotoğraf 1-2-3).

Fotoğraf 1: Batı Cephe.

Fotoğraf 2: Kuzey Cephe Görünümü.

Fotoğraf 3: Doğu Cephe Görünümü.

Güney cephenin beden duvarında kuzey cephede olduğu gibi aynı aksta yer alan beş adet sağır sivri kemer nişi bulunmaktadır. Cephenin güneybatı köşesinde ana girişin de sağlandığı taç kapı formu yer almaktadır (Fotoğraf 4-5).

¹ Mahlarayim Nadira (1792-1842), Özbek şair ve devletin önde gelen isimlerinden biridir. Gerçek adı Nadira olup Mahlarayim'i takma ad olarak kullanmıştır. Aslen Andicanlı olan Nadira, Emir Ömer Han'ın eşi ve Muhammed Ali Han'ın annesidir. Nadira'nın Özbekçe “Komila” ve Farsça “Maknuna” mahlaslarıyla birçok eser yazdığı da bilinmektedir. (Bkz. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Nodira> (Erişim tarihi: 30.09.2022. Saat:11.10))

Fotoğraf 4: Güney Cephe Görünümü.

Fotoğraf 5: Taç Kapı Görünümü.

Taç kapı beden duvarlarından yüksek tutulmuş olup dışa doğru çıkıntılıdır. Kaynaklara göre türbenin giriş cephesi ve alınlığında Celi-sülüs hatlarla hadislerin yazılı olduğu ifade edilmektedir (Abduholigov ve Rtvveladzye, 2016: 53). Ancak yazı kuşakları günümüze ulaşamamıştır. Taç kapının sivri kemer alınlığı çini mozaiklerle kaplanmıştır. Çini mozaik merkezlerinde altı kollu yıldız motiflerinin oluşturduğu geometrik süslemeler görülmektedir. Taç kapı iki sıra çini mozaik bordürleri ile çevrelenmiştir. Bordürler arasında kalan kısımlarda ise geometrik süslemeler yer almaktadır. Taç kapının çini mozaiklerinde mavi, sarı, beyaz, yeşil, lacivert ve kahverengi renklerin hâkim olduğu görülmektedir. Mozaiklerle kaplanmış eyvan nişinin içerisinde yer alan dikdörtgen formlu ahşap kapıdan yapıya giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 6). Ahşap kapı oyma tekniği ile işlenmiştir. Kapı, birbirine geçmeli bir şekilde kıvrık dalların ve dilimli yaprakların oluşturduğu bitkisel motiflerle bezenmiştir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 6: Taç Kapı Eyvan Nişi.

Fotoğraf 7: Çift Kanatlı Ahşap Giriş Kapısı.

Bitkisel motiflerin içerisine işlenmiş yazı kuşağı dikkat çekmektedir. Yazı kuşağı üç yönden kapı pervazını kuşatmıştır. Ayrıca kapı kanatlarının gövdesi de dört yönden yazı kuşağıyla çevrelenmiştir (Fotoğraf 8-9-10).

Fotoğraf 8: Kapının Pervazını Kuşatan Yazı Kuşağı Görünümü.

Kapının doğu pervazında yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin

Fenalıktan yazılıp âlem-i esmâ
Zeban-ı lale-i sevsen ber-hamd-i vey çun gûyâ
Bahar-ı lutf ile taşden çıkardı lale-i hamra
Bisât-ı kudret birle yetti günbed-i hadrâ
Ni mümkün bendeden ucigâ bitimek ilm ü
fenbirle²

فنا لبقدين يازيلوب عالم اسماء
زبان لاله سوسن بر حمد وى چون گویا
بهار لطف ايله تاشدين چقاردی لاله حمرا
بسأتی قدرت برله يتی گنبد خضر ا
نی ممکن بنده دين اوجيغه بيتماک علم و فن
برله

Anlamı:

Yokluktan yazılıp isimler dünyası
Sevsen lalesinin dili onun hamdinde dile gelmiş
Lütuf baharıyla taştan kırmızı laleler çıkardı
Gücünü göstermesiyle gök kubbe ortaya çıktı
Bendeden mümkün mü ucuna ilim ve fenle yazmak.

Üst pervazda yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin:

Muhal olmuş atığa bitmek fikrile dâna
Felek hergâhige berdi kevâkib birle
ziynetler
Münevver eyledi ay şulesi birle şeb-i yeldâ
Ne âsâr-ı celaletdür ki atın bâğ tığda

محال اولموش آتیغه بیتماک فکر یله دانا
فلک خرگاهيغه بردی کواکب بیرله زینت لار
منور ایلدی آی شعله سی بیرله شب یلدا
نه آثار جلالت دور که آتینگ باغ تیغیده

Anlamı:

İmkânsız olmuş adına yazmak bilginin düşüncesiyle
Felek sarayına yıldızlarla süsleme bahşetti
Ay ışıyla yelda gecesini aydınlattı
Ne kadar büyüklük eseridir ki adın bağ dikeninde.

² Kitabelerin tamamının okumasında ve tercüme edilmesinde yardımlarını esirgemeyen Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İbrahim Yıldırım'a müteşekkirim.

Kapının batı pervazında yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin:

Hazan birle bahar evrakıdendur gül-i rânâ
Anın zeynini inşasıga bermişdür
tenevvu'luğlar
Niçekim sebze birle gül açıpdur arsa-i
embarâ
Sening emringi yarabbi emir mesele-
dândur
Erursen padişehler padişahı ey şeh-i yektâ.

خزان بیرله بهار اوراقیدین دور گل رنا
انینک زیننی انشاسیغه برمیش دور تنوعلوغلار
نیچه کیم سیزه برله کل اچیپ دور عرصه عنبر
سنيک امرینکی یاربی امیر مسئله دان دور
ایوروسن پادشه لار پادشاهی ای شه یکتا

Anlamı:

Sonbaharla baharın sayfalarındandır çekici gül
Onun süsünü yazısına vermiştir çeşitlilikler
Anber kokan bölgede ne kadar gülle yeşillikler açıldıysa
Senin emrini ey Rab (Allah) Emir mesele bilicidir
Ey benzeri bulunmayan şah, sen padişahlar padişahısın.

Fotoğraf 9: Kapının Batı Kanadı.

Fotoğraf 10: Kapının Doğu Kanadı.

Kapının batı kanadı üzerinde yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin:

Şah-ı din kâ'id-i adl-nesak
Dâd ez-în felek-i çeşm-ezrak
Reft ez-âlem peyvest be-Hak
Cüstem ez-pîr-i hîred târîheş
Ân ki der-nutk mesîhâ-dem bûd
Riht ez-ebr-i müjje hûn-ı şafak
Ne-tüvânist zeden hiç nutk
Ez-ser-i mülk be-goftâ ki güzêşt
Bâ-çunîn şâh resânîd gezend

شاه دین قاعد عدل نسق
داد از این فلک چشم ازرق
رفت از عالم پیوست بحق
جستم از پیر خرد تاریخش
آنکه در نطق مسیحا دم بود
ریخت از ابر مژه خون شفق
نتوانست زدن هیچ نطق
از سر ملک بگفتا که گذشت
با چنین شاه رسانید گزند

Ca'ale'l-cennetü misvâhu'l-Hak

جعل الجنة مثواه الحق

Anlamı:

Adaletli bir biçimde tahta oturan din padişahı
Bu mavi gözlü feleğin elinden feryat
Dünyadan gitti ve tanrıya vardı
Akıl bilgesinden onun ölüm tarihini sordum
Konuşmada İsa gibi nefesi olandan.
Kırpik bulutundan şafak kanı döktü
Konuşmaya hiç mecali yoktu
Dedi ki böylesi bir padişah ülkenin başından geçip gitti
Felek böylesi bir şaha dahi zarar verdi
Allah onun güzel kokulu kabrini cennet kıldı.

Kapının doğu kanadı üzerinde yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin:

Tâcdâr-ı arsa-i fergana bûd
Rihtî câ-yı direm dürr-i semin
Şeh Ömer Sultan emirü'l-müslimîn
Behr-ı târih-i zamân-ı rihleteş
V'an şeh'i âlî- nijâd-ı pâk-zâd
Düş ender hâbem ân sultân-ı din
Hayf reft ez-hatt-ı rûy-ı zemin
Mısra-ı târih-râ bî-hâl goft
Ez-sehâb-ı mekremet vakt-i atâ
Şeh Ömer Sultan emirü'l-müslimîn

تاجدار عرصهء فرغانه بود
ریختی جای درم درّ ثمین
شه عمر سلطان امیر المسلمین
بهر تاریخ زمان رحلتش
وآن شه عالی نژاد پاک زاد
دوش اندر خوابم آن سلطان دین
حیف رفت از خط روی زمین
مصرع تاریخ را بی حال گفت
از سحاب مکرمت وقت عطا
شه عمر سلطان امیر المسلمین

Anlamı:

Müslümanların önderi Şah Ömer Sultan
Fergana memleketinin padişahıydı
Bağış yapacağı zaman cömertlik bulutundan
Para yerine iri inci yağdırıyordu
Ve o temiz soylu yüce padişah
Ne yazık ki yeryüzünden gitti
Vefat ettiği zamanın tarihi için
O din sultanı dün gece rüyamda
Ölüm tarihinin mısrasını halsizce söyledi
Müminlerin önderi Şah Ömer Sultan.

Çift kanatlı ahşap kapı ziyaretgâha açılmaktadır. Yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu bir plana sahip olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişler kademeli tromplarla sağlanmaktadır. Kubbe, girift kompozisyonla oluşturulmuş soyut bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Cephe

duvarlarında dikdörtgen form içerisine alınmış sivri kemerli kartuşlar bulunmaktadır (Fotoğraf 11-12).

Fotoğraf 11: Kubbe Görünümü.

Fotoğraf 12: Kubbeye Geçiş Öğeleri ve Kartuşları Görünümü.

Giriş kapısının iç sivri kemer alınlığında bitkisel süslemeler içerisinde onarım kitabesi yer almaktadır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13: Giriş Kapısı Üzerinde Yer Alan Onarım Kitabesi Görünümü.

Kitabe metni şu şekildedir:

Okunuşu:

-Yadigâr uşbu Dahme-i Şahan
Kaldı yıllar harâbî bilen
-Tarihi toldı ming u tokuz yüz
Yetmiş iki rakam sanağı bilen
-Yine gül-desteler cîlâ tapdı
Merkad-i köhne iştiyâk bilen
-İşledi ustalar dil u cân den
-Aferin mihr u iştiyâkı bilen

Orijinal Metin:

یادگار اوشبو دخمه ء شاهان
قالدی بیل لار خرابی بیلان
تاریخی تولدی مینگ و توقوز یوز
یتیمیش ایکی رقم سناغی بیلن
ینه گلدسته لار جلا تاپدی
مرقد کهنه اشتیاق بیلان
ایشلادی اوستالاردل و جاندین
آفرین مهر و اشتیاقی بیلان

Anlamı:

-Yadigârdır bu şahlar mezarı kaldı yıllar boyu haraplık içinde.
-Tarih olunca bin dokuz yüz yetmiş iki rakam sayısıyla.
-Yine gül demetleri cila buldu.
-Eski mezarları şevkle ustalar canı gönülden işledi.
-Sevgi ve şevkimle aferin olsun.

Güneybatı köşede yer alan merdiven ile çatıya çıkılmaktadır. Ziyaretgâhın doğu cephesinde bulunan sivri kemerli açıklıktan hazire bölümüne geçiş sağlanmaktadır. Taç kapı girişi ile aynı aksta yer alan dikdörtgen formlu bitkisel bezemeli ahşap kapıdan ise mescit bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 14-15). Mescit girişinin doğu ve batısında simetrik bir şekilde yer alan kartuşlarda vazo içerisinden çıkan bitkinin şekillendirdiği motifler yer almaktadır. Diğer cephelerin aksine kartuşlar burada bitkisel motifli olup mavi renge boyanmıştır. Sivri kemer alınlığında sekiz kollu yıldız motiflerin oluşturduğu geometrik süslemeler görülmektedir. Ahşap kapı pervazına işlenmiş usta ismi yer almaktadır (Fotoğraf 16).

Yazı metni şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin:

Usta Muhammed İsa neccar Merginânî

ستا محمد عيسى نجار مرغینانی

Anlamı:

Marangoz ustası Muhammed İsa Merginânî.

Fotoğraf 14: Mescit Bölümüne Geçiş Görünümü.

Fotoğraf 15: Mescit Kapısı Detay Görünümü.

Fotoğraf 16: Mescit Kapısında Yer Alan Yazı Görünümü.

Mescit, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu bir plana sahiptir. Mescidin doğu cephesi hazire bölümüne açılmakta olup ahşap korkuluklarla kapatılmıştır. Cephe duvarları dikdörtgen form içerisine alınmış kartuşlarla hareketlendirilmiştir. Batı cephe duvarının ortasında mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişi üzerini örten üç sıra mukarnas dolgulu kavsaraya sahiptir. Mukarnas dolgulu kavsara ise istiridye kabuğu motifleriyle nihayetlenmektedir. Mihrap nişini çevreleyen silindirik gövdeli bordürler iki yanda bulunan kaidelere oturmaktadır (Fotoğraf 17). Mescit kirişli tavan ile örtülüdür. İki ahşap sütun üst örtüyü taşımaktadır. Sütun başlıkları ile kirişli tavanda yoğun olarak çiçek motiflerinin oluşturduğu kalem işi bitkisel

süslemeler görülmektedir. Süslemelerde yeşil, pembe, sarı, mor, mavi ve lacivert renkler hâkimdir (Fotoğraf 18).

Fotoğraf 17: Mescit Görünümü.

Fotoğraf 18: Kirişli Tavan Süslemesi Görünümü.

Ziyaretgâh ve mescidin doğusunda hazire bölümü yer almaktadır. Hazire bölümü doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu bir plana sahiptir (Fotoğraf 19). Hazire bölümünde yirmi iki hanın mezarı bulunmaktadır³.

Fotoğraf 19: Hazire Bölümü Genel Görünümü.

Hazire bölümünde Narbuta Biy'in oğlu Muhammed Amin Bek'in ve Abdurrahman oğlu Muhammed Narbuta Han Bahadır'ın mezarları türbe şeklinde inşa edilmiştir. Muhammed Amin Bek'in mezar taşında yer alan yazı kuşakları dikkat çekmektedir. Türbe doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu plan şemasına sahip olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Türbeye giriş güney cephede yer alan pencere açıklığından sağlanmaktadır. Türbenin

³ Hazire bölümünde “Aşur Muhammed Atalık oğlu Muhammed Şahrüh Han (1679-1721), Şahrüh Bahadır oğlu Muhammed Abdurrahim Han (1697-1733), Şahrüh Muhammed Bahadır oğlu Abdülkerim Han Bahadır (1703-1750), Abdülkarim Han Bahadır oğlu Abdurrahman Han Bahadır (1725-1757), Abdurrahim Han oğlu Abulgazi Muhammed Irdana (Erdana) Han (1720-1762), Şahrüh Han oğlu Şadi Biy oğlu Süleyman Han Bahadır (1733-1763), Abdurrahman Han oğlu Muhammed Narbuta Han Bahadır (1749-1798), Muhammed Narbuta Han oğlu Muhammed Alim Han (1775-1810), Muhammed Narbuta Han oğlu Seyyid Muhammed Ömer Han (1785-1822), Seyyid Muhammed Ömer Han oğlu Seyyid Muhammed Ali Han (1805-1842), Seyyid Muhammed Hacı Biy oğlu Seyyid Muhammed Ali Han (1793-1845), Muhammed Alim Han oğlu Seyyid Muhammed Murad Han (1797-1845), Muhammed Ali Han oğlu Seyyid Molla Bahadır Han (1828-1862), Sarımsak Han oğlu Şah Murad Han (1846-1862), Abdurrahman Bahadır oğlu Muhammed Hacı Biy (1751-1803), Muhammed Narbuta Han oğlu Muhammed Amin Han (1774-1798), Seyyid Muhammed Ömer Han oğlu Sultan Mahmud Han (1807-1842), Seyyid Muhammed Ali Han oğlu Muhammed Amin Bek (1830-1848), Muhammed Narbuta Han oğlu Rüstam Han (1787-1804), Muhammed Narbuta Han oğlu Fazıl Bek (1789-1804), Muhammed Narbuta Han oğlu Yadgarbek (1791-1804), Muhammed Alim Han oğlu Atalık Bek'in (İbrahim Bek) (1793-1844) mezarları bulunmaktadır.

içerisi doğu ve batıda bir, kuzey ve güneyde iki adet olmak üzere toplamda altı adet sivri kemerli pencere ile aydınlatılmaktadır. Kubbenin tam altında kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış bir mezar taşı yer almaktadır. Oyma tekniği kullanılarak bitkisel süslemelerle bezenmiş mezar taşı 17 cm genişliğinde, 136 cm uzunluğunda ve 39.5 cm yüksekliğindedir. Mezar taşının baş kısmında yer alan üst düzleme عمل استاد محمد صابر غزغانى “Usta Muhammed Sabir Gazgani⁴” ismi kazınmıştır (Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 67). Mezar taşının doğu ve batı yüzeyinde bulunan yazı kuşakları dikkat çekici niteliktedir (Fotoğraf 20-21). Taşın batı cephesi dikdörtgen formlu dört panoya ayrılmıştır. Bu panolar içerisinde Celi-sülüs ve Nesta’lik hatla işlenmiş yazı kuşakları yer almaktadır.

Mezar taşının doğu cephesinde yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Orijinal Metin:

قال النبي عليه السلام: الدنيا دار البلاء و مقام الا

Okunuşu:

Kâle’n-Nebi Aleyhisselâm êd-dünyâ dâru’l-belâ ve makâmu ilâ.

Anlamı:

Nebi Aleyhisselam buyurdu: Dünya bir bela diyarıdır ve ondan başka yaşanacak yer yoktur.

Mezar taşının batı cephesinde yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Orijinal Metin:

Allah Muhammed, Ebi Bekr, Ömer,
Osman, Ali
Vukû’u hâzihi’l-hâdisetil’l-hâile fi tarihi
sene elf miateyn ve isnâ aşer 1212
Muhammed Amin Hân-ı cennet mekân
Zamâni ki ber-best raht ez-cehân
Hired goft tarih-i ân zû-fünûn
Zi iklim-i Fergâna şod şeh bûrûn.

الله، محمد، ابى بكر، عمر، عثمان،
على
وقوع هذه الحادثة الهائلة فى تاريخ سنة الف مائتين و
اثنى عشر 1212
محمد امين خان جنت مكان
زمانى كه بريست رخت از جهان
خرد گفت تاريخ آن نوفنون
ز اقليم فرغانه شد شه برون

(Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 71)

Anlamı:

Allah Muhammed, Ebi Bekr, Ömer, Osman, Ali
İşbu korkunç hadisenin vuku tarihi sene 1212
Cennet mekân Muhammed Emin Han

⁴ Gazgan (G’ozg’on), Özbekistan’da Novai bölgesinin doğusunda yer alan bir ilçenin adıdır. Buradan anlaşılacağı üzere taş ustası Gazgan ilçesinden Hokand’da gelmiştir.

Bu dünyadan çekip gittiğinde
Akıl o fen sahibinin tarihini söyledi
Fergana bölgesinden şah dışarı çıktı.

Fotoğraf 20: Mezar Taşının Doğu Cephesi.

Fotoğraf 21: Mezar Taşının Batı Cephesi.

Hazire içerisinde yatay bir şekilde yerde duran üç adet mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşının üzerine Nesta'lık hatlarla işlenmiş yazı kuşaklarından hareketle Emir Ömer Han'ın mezar taşları olduğu tespit edilmiştir. Mezar taşının uzunluğu 245 cm, yüzeyi 56 cm ve genişliği ise 15.5 cm'dir. Mezar taşı üzerine dönemin ünlü şairlerinden Abdunabi Hatif'in şiirinden yapılan alıntılar işlenmiştir (Fotoğraf 22). Diğer iki mezar taşının üzerinde ise Ku'ran'dan ayetler ile diğer metinler yer almaktadır (Fotoğraf 23). Bunların ilki 210 cm uzunluğa, 68.5 cm yüzeye ve 11 cm genişliğe sahiptir. Bitkisel ve geometrik desenlerle bezenmiş mezar taşının orta kısmında yer alan silindirik daire içerisindeki yazı kuşağında Muhammed Ali Han'ın emriyle tamamlandığı yönünde ifadeler bulunmaktadır. İkinci mezar taşı 196 cm uzunluğa, 68.5 cm yüzeye ve 11 cm genişliğe sahiptir. Taşın yüzeyinde birbirine simetrik bir şekilde oluşturulmuş silindirik daireler yer almaktadır. Dairelerin birine İhlas suresi, diğerine ise İsra suresinin 84. ayeti kazınmıştır.

Mezar taşı üzerinde yer alan Nesta'lık yazı kuşağı şu şekildedir:

Okunuşu:

Emîr-i cihân ân şeh-i pâk-din
Ki mî-bud ömer beg-i sahipkırân
Der-ahkâm-ı adleş be-âlem ne-did
Kesi ez-bidat-ı zulm-ı pişin nişân
Be-tahrîk-i nebzi zi-dest-i kazâ
Şod âyine eş levh-i in hâkdân
Be-ta'yin ez-zaman-ı sâli vefât
Ze-endîşe mi-hâst tab'am nişan
Dil âmed bürûn behr-i târih goft
Muhammed Ömer Şah-ı cennet mekân.

Orijinal Metin:

میر جهان آن شه پاک دین
که می بود عمر بیک صاحبقران
در احکام عدلش بعالم ندید
کس از بدعت ظلم پیشین نشان
بتحریریک نبضی ز دست قضا
شد آینه اش لوح این خاکدان
بتعیین از زمان سال وفات
ز اندیشه میخواست طبعم نشان
دل آمد برون بهر تاریخ گفت
محمد عمر شاه جنت مکان

(Abduholigov ve Rtyveladze, 2016:

75)

Anlamı:

Temiz olan dinin şahı, cihan emiri
Ki sahipkıran Ömer Beg olurdu kendisi
Adaletli hükümlerinde kimse bu âlemde görmedi
Öncekilerin bidat ve zulmünden eser.
Kaza elinin bir hareketiyle
Aynası bu mezarın levhası oldu.
Vefat yılının zamanını tayin için
Tabiatım, aklımdan bir nişan isterdi.
Ölüm önem atılarak tarihi için dedi:
Muhammed Ömer Şah-ı cennet mekân.

Mezar taşının ortasında bulunan silindirik bir daire içerisinde yer alan yazı kuşağı şu şekildedir.

Orijinal Metin:

تمام یافت این بقعه عالی بفرمان خاقان ابن خاقان سید محمد علی بهادر خان غازی

Okunuşu:

Tamam yâft İn-buk'a-i âli be-ferman-ı hakân ibn-i hakân Seyyid Muhammed Ali Bahadır Han-ı Gâzî.

Anlamı:

Bu yüce yapı Hakan oğlu Hakan Seyyid Muhammed Ali Bahadır Han'ı Gâzî'nin fermanyla tamamlandı.

Mezar taşı üzerinde birbirine simetrik daireler içerisinde yer alan yazı kuşağı şu şekildedir:

Orijinal Metin:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى سَبِيلِهِ فَرِيقٌ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا

Okunuşu:

Kul hüvellâhü ehad, Allâhüssamed, Lem yelid ve lem yûled, Ve yem yekün lehü küfüven ehad.

Kul kullun ya'melu alâ şâkiletihî, fe rabbukum a'lemu bi men hüve ehdâ sebîlâ (sebîlen).

Anlamı:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. De ki: "O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir." (Her şey ona muhtaçtır, o hiçbir şeye muhtaç değildir). Ondan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir.

De ki: “Herkes kendi şekline (hüviyetine, karakterine) göre amel eder.” Öyleyse kimin daha çok hidayet yolunda olduğunu en iyi Rabbiniz bilir.

Fotoğraf 22: Yazı Kuşaklarıyla İşlenmiş Mezar Taşı.

Fotoğraf 23: Mezar Taşları Görünümü.

Onarımlar: Eski albümlerden ve kullanılan malzemelerden anlaşıldığı üzere yapının birçok onarım geçirerek günümüze ulaştığı görülmektedir (Fotoğraf 24). Üzerinde yer alan kitabeye göre yapının 1972 yılında onarım gördüğü bilinmektedir.

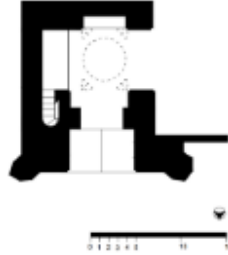

Fotoğraf 24: Yapının Onarım Öncesi Görünümü.

2. Madari Han Türbesi

Hokand şehir merkezinde Novvoylik Meydanı Cembul Caddesi üzerinde bulunan yapı, Çalpak Medresesi’nin kuzeyinde, Dahma-i Şahan Türbesi’nin kuzeybatısında büyük mezarlığın içerisinde yer almaktadır. Türbe, kuzey-güney doğrultusunda uzanan kareye yakın dikdörtgen formu bir plan şemasına sahiptir (Plan 2). Yapının üzerinde inşa ve onarım kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle banisi ve tarihi hakkında kesin bir yargıya

varılamamaktadır. Yerel efsaneye göre; Emir Ömer Han'ın (1787-1822) emri üzerine Madari Han Türbesi ile Dahma-i Şahan Türbesi'nin inşasına aynı zamanda başlanmıştır. Fakat Ömer Han'ın 1822'de vefat etmesiyle inşaa yarım kalmıştır. Yarım kalan türbe inşasının Hokand Hanı Muhammed Ali Han döneminde H.1240 (1824-25) yılında tamamlandığı bilinmektedir (Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 93). Kaynaklara göre; giriş portal nişinin batısındaki çini süslemelerde altıgen karo tabakası içerisinde عمل ملاطن بيك 1241 اقيرىي سنه H. 1241 (M. 1825) tarihi ve usta ismi olarak Amel-i Molla Utanbek Akeriy yazılıdır (Fotoğraf 25) (Hokandiy, 2018: 447; Azimov, 1986; Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 30; Bobobekov, 1996: 229; Bababekov vd., 2016: 296). Buradan hareketle yapının bu usta tarafından tamamlandığı kanısına varılmaktadır. Ancak usta ismi ve tarihin yazılı olduğu kısım günümüzde bulunmamaktadır. Madari Han⁵ Türbesi'nin hanlığın kadın temsilcilerine ait olduğu düşünülmektedir. Hokandiy, türbenin aslında epeyce büyük olduğunu ve yapının bir oda, ziyaretgâh, hazire, çilehane, mutfak gibi bölümlerden oluştuğunu belirtmektedir (Hokandiy, 2018: 447; Ayrıca bkz. Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 93). Yapının ancak giriş portalı ve kubbe kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Plan 2: Madari Han Türbesi Planı. (Argunşah, 2024: 193)

Fotoğraf 25: Tarih ve Usta İsmi Görünümü. (Abduholigov ve Rtyveladzye, 2016: 101)

Türbe tuğla malzeme ile inşa edilmiş olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Yapıya biri kuzey diğeri ise batı cephede yer alan iki açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Türbenin doğu ve güney cephesi sağırdır. Doğü cephede

⁵ Orijinali “Mader-i Han” iken Özbekistan’da “Madari Han” şeklinde ifade edilmektedir. Farsça “hanın annesi” anlamına gelmektedir.

tahribata uğramış şerit halinde bir süsleme kuşağı yer almaktadır. Beden duvarlarında yatay tuğla örgüsü kullanılırken üst kısımda tek sıra halinde dikey tuğla örgüsü kullanılmıştır. Batı cephede bulunan sivri kemer açıklığı ile yapıya giriş sağlanmaktadır. Muhtemelen bu açıklık orijinalinde başka bir bölüme geçişin sağlandığı yerdir. Bu bölümün yıkıldığı kuzeyde yer alan duvar kalıntısından anlaşılmaktadır (Fotoğraf 26-27). Taç kapının bulunduğu asıl giriş yeri kuzey cephededir. Cephe, çini süsleme bakımından oldukça zengindir. Taç kapının dikdörtgen formlu giriş kapısı sivri kemerli derin bir niş içerisine alınmıştır. Sivri kemer nişi dokuz sıra mukarnas dolgulu kavrasaya sahip olup istiridye kabuğu ile nihayetlenmektedir. Mukarnas dolgulu kavsaralarda sarkıtlar yer almaktadır. Sivri kemer alınlığı kıvrık dalların birbirine geçerek oluşturduğu bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Zeminde koyu mavi, üzerinde ise beyaz ve açık mavi renklerin kullanıldığı görülmektedir. Taç kapıda kitabe nişinin yeri belirgin olup içerisi çini mozaiklerle kaplanmıştır. Giriş cephesinin doğu ve batı köşelerinde yer alan birer adet beşgen kule taç kapı boyunca yükselmektedir. Panolar içerisine yerleştirilmiş çini kaplamalarda lacivert, yeşil, sarı, açık mavi, kahverengi, turkuaz ve beyaz renkler kullanılmıştır. Diğer türbe süslemelerinde kullanılan renklerden farklı olarak Madari Han'da sarı rengin belirgin bir şekilde kullanılması dikkat çekicidir. Sivri kemerli eyvan girişinin doğu ve batı duvarında dikdörtgen pano içerisine alınmış altıgen çini tabakası bulunmaktadır. Altıgen çini tabakası içerisinde iki adet altı kollu yıldız motifi yer almaktadır. Kaynaklara göre, yıldız motiflerinin içerisinde yazılı olduğu söylenen tarih ve usta isminin onarım sonrasında kaybolmuş olma ihtimali yüksektir. Süslemede sarı, lacivert, açık mavi ve yeşil renkler hâkimdir. Yapıya günümüzde kapısı olmayan dikdörtgen formlu açıklıktan giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 26: Doğu Cephe Görünümü.

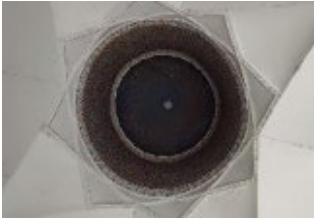
Fotoğraf 27: Batı Cephe Görünümü.

Fotoğraf 28: Taç Kapı Görünümü.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan türbenin cephe duvarlarında birer adet sağır sivri kemer yer almaktadır. İçerisi harç ile sıvalıdır. Türbe silindirik kasnak üzerinde yükselen çift cidarlı bir kubbe ile örtülüdür (Altın, 2021: 59-60). Kubbe alçı kabartma ile süslenmiştir. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmakta olup trompların üzeri düzlem üçgenli kuşak ile çevrilidir. Kubbe kasnağını aralıklı olarak iki şerit halinde dairesel bir şekilde çevreleyen mavi zemin üzerine beyaz rengin kullanıldığı bitkisel süslemeler oluşturmaktadır.

Kubbe kasnağındaki bitkisel süslemeler arasında ise merkezini sekizgen yıldızların oluşturduğu ve kolların dışa doğru kıvrılarak birbirine geçtiği geometrik süslemeler bulunmaktadır. Geometrik bezemelerde firuze, yeşil, kahverengi ve altın yaldız renkleri hâkimdir. Kubbe göbeğinde dairesel bir madalyon yer almaktadır. Madalyon içerisinde on sekiz kollu gülbezek motifi bulunmaktadır. Kubbe karnında çarkıfelek bezemesi görülmektedir. Kubbe göbeğindeki madalyondan başlayarak kubbe kasnağına kadar uzanan bir dolu bir boş olmak üzere yirmi beş kollu çarkıfelek motifi yer almaktadır. Çarkıfelek kollarının arası ise bitkisel süslemeler ile bezenmiştir. Kubbe karnı zemininin firuze, bitkisel süslemelerin altın yaldız ile renklendirildiği görülmektedir (Fotoğraf 29). Türbenin kuzeydoğu köşesinde bulunan dikdörtgen formlu bir açıklıktan merdiven ile kubbe kısmına çıkış sağlanmaktadır. Kubbe dıştan iki sıra halinde mukarnas dolgulu kavsara ile çevrelenmiştir. Kubbe sarı, kahverengi, beyaz, firuze, lacivert ve yeşil renklerin kullanıldığı çiniler ile kaplanmıştır (Fotoğraf 30).

Fotoğraf 29: Kubbe İçi Görünümü.

Fotoğraf 30: Kubbe Görünümü.

1930'lu yıllarda türbenin büyük bir kısmı feodal beylerin mülkü kabul edilerek yıkılmış olup sadece taç kapı (7,5-8,7 m) kısmı bilim adamlarının mücadelesi ile ayakta kalmıştır (Hokandiy, 2018: 477). Yıkılan türbede bulunan mezarlar düzleştirilmiş ve taşları da yok edilmiştir (Eraliyev vd., 2014: 29).

Onarımlar: Eski albümlerden ve kullanılan malzemelerden hareketle yapının birçok onarım geçirerek günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 31-32).

Fotoğraf 31: Taç Kapı Eski Görünümü.

Fotoğraf 32: Batı Cephenin Eski Görünümü.

3. Değerlendirme

Türbeler kutsal mekânlar olmaları bakımından devamlı ziyaret edilmesi yönüyle diğer yapı gruplarından farklılık göstermektedir (Golombek ve Wilber, 1988: 50). Bu yapılar biçimlerinden ziyade amaçlarıyla ön plana çıkmaktadır. Timurlularda olduğu gibi Hokand'da da hanedan ve yönetici mensuplarının türbeleri özenle seçilmiş alanlara konumlandırılmıştır. Önde gelen sivil ve dini şahsiyetlerin türbelerinin ise cami ya da bir mezar yapısına birleşik olarak inşa edildiği görülmektedir. Ancak türbe yapıları için genellikle yerleşim alanları dışındaki mezarlık bölgeleri tercih edilmiştir (Golombek ve Wilber, 1988: 98). Günümüze ulaşabilen Hokand türbelerinin de genel olarak mezarlıklar içerisinde inşa edildiği veya bu türbelerin zaman içerisinde etrafının mezarlıklarla çevrelendiği ifade edilebilir. Dahma-i Şahan ve Madari Han Türbeleri tamamen mezarlık bir alan içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmada türbeler plan, malzeme ve süsleme özellikleri açısından detaylı bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

3.1. Plan Özellikleri ve Mekân Anlayışı

İncelenen yapılardan Madari Han Türbesi, dikdörtgen formlu bir plan şemasına sahip olup kubbe ile örtülüdür. Çevre bölgelerde bu plan tipinde inşa edilen örnekler Semerkant'taki Şah-ı Zinde Türbelerinde ve Ruhabat Türbesi'nde (Azimov, 1999: 198), Buhara'da İsmail Samani Türbesi ile Bayankuli Han Türbesi'nde (Azimov, 1999: 185), İran'da ise Pir-i Takistan Türbesi'nde (Heiranpour, 2019: 466) rastlanılmaktadır. Dahma-i Şahan Türbesi, dikdörtgen bir plan şemasına sahip olup üç bölümden oluşmaktadır. Yapı ziyaretgâh, mescit ve hazire bölümlerinden meydana gelmektedir. Ziyaretgâh bölümü dikdörtgen planlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Mescit bölümü ise dikdörtgen planlı olup kiremitli tavan ile örtülüdür. Dikdörtgen formlu hazire kısmında yirmi iki hanın mezarı bulunmaktadır. Bu plan şemasının benzer örneklerine Hive'de Pahlavan Mahmud Türbesi (1810) (Polat, 2019: 397), Semerkant'ta Aksaray Türbesi (Azimov, 1999: 200), Buhara'da Çaşma Ayb Türbesi'nde (Azimov, 1999: 199) rastlanılmaktadır.

3.2. Malzeme ve Süsleme

İncelenen yapılarda inşa malzemesi olarak tuğlanın kullanıldığı görülmektedir. Tuğlanın yanı sıra türbelerde ahşap, alçı ve çini malzemelerle karşılaşılmaktadır. Süsleme bakımından duvarlarda sadelik görülür iken, ahşap malzemelerde zengin süslemelerin olduğu tespit edilmiştir. Bitkisel süslemeler kapı kanatları, kubbeye geçiş öğeleri ve kiremitli tavanda yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahma-i Şahan Türbesi'nin taç kapı ve mescit kapı kanatlarında ahşap oyma tekniğiyle iç içe geçmiş dalların oluşturduğu bitkisel süslemeler hâkimdir. Dahma-i Şahan mescidinin giriş açıklığının doğu ve batısında yer

alan kartuşlardaki vazo içerisinde, kubbeye geçiş öğelerinde ve kubbe karnında girift kompozisyonların oluşturduğu bitkisel motifler yer almaktadır. Mescidin kirişli tavanında da kalem işi süslemelerin yer aldığı görülmektedir. Madari Han Türbesi'nin kubbe kasnağı iki sıra halinde bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Geometrik süslemeler yoğun olarak taç kapı, kirişli tavan ve kubbe gibi unsurlar üzerinde madalyon, geometrik bezeme, çarkıfelek ve gülbezek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çarkıfelek, madalyon ve gülbezek motifleri Madari Han Türbesi'nin kubbe karnında yer almaktadır. Geometrik bezemeler, Madari Han Türbesi'nin kubbe karnında, Dahma-i Şahan Türbesi'nin ise mescit kapısı alınlığında ve kirişli tavanında karşımıza çıkmaktadır. Mescit kapısının sivri kemer alınlığında sekiz kollu yıldız motifleri görülmektedir. Madari Han ve Dahma-i Şahan Türbelerinin taç kapıları ile kubbelerinde yer alan çini süslemeler dikkat çekmektedir. Çiniler üzerinde yıldız motifleri ve geometrik bezemeler yoğunluk kazanmaktadır (Argunşah 2024: 347). Genel itibariyle incelenen türbelerin sade bir süsleme özelliğine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hokand Hanlığı (1709-1876) döneminde başkent Hokand şehrinde inşa edilen mimari yapılar içerisinde yer alan türbeler biçimsel özelliklerinin yanı sıra daha çok amaçlarıyla ön plandadır. Dahma-i Şahan Türbesi'nin hanlara, Madari Han Türbesi'nin ise hanlığın kadın temsilcilerine ait olduğu bilinmektedir. Tarihsel süreç içerisinde hanların soyundan gelenlerin ve eşlerinin aynı türbe içerisine gömülü olduğu örnekler ile sıkça karşılaşılmaktadır. Ancak hanların soylarından gelen kadınlar için özel olarak yapılan türbelere az rastlanılmaktadır. Bu sebeple Madari Han Türbesi de nadir rastlanan yapı örneklerinden biridir. Hokand'da han ve yönetim mensupları türbelerinin özenle seçilmiş yerlere bilhassa cami ya da mezar yapılarına bitişik olarak inşa edildikleri görülmektedir. Dahma-i Şahan ve Madari Han Türbeleri mezarlık bir alan içerisinde yer almaktadır.

İncelenen yapıların malzeme özellikleri dikkate alındığında tuğla malzemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bölgede tuğla imalat yerlerinin yeterince var olması ve maliyetlerinin taşla göre daha düşük olması tuğla malzemenin kullanımını artırmıştır. Hokand'ın yanı sıra Semerkant, Buhara ve Hive yapılarında da tuğla malzemenin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, Türkistan (Orta Asya) sanatının karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Süsleme unsurları olarak çini ve mukarnas dolgu göze çarpmaktadır. Mukarnas kubbelerde, tonozlarda, mihrap nişleri ve portallarda kullanılmıştır. Çiniler ise taç kapının bulunduğu ana cephede ve pencere çevresinde yoğun olarak görülmektedir. Estetik açıdan çiniler yapıları hareketlilik kazandırmıştır. Genellikle çinilerde mavi, sarı, beyaz, yeşil, lacivert, kahverengi, açık mavi ve turkuaz renkleri hâkimdir. Yapılar üzerinde usta isimlerinin yanı sıra ustaların geldikleri bölgelerin

isimleri de bulunmaktadır. Marginan ve Gazgan gibi yer adlarının geçmesi, yapı çalışmasında yerel ustalar dışında çevre bölgelerden gelen ustaların da görev aldığını göstermektedir. Özellikle Madari Han Türbesi’nde sarı rengin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum çini ustalarının bölgesel farklılıkları eserlere yansıttığını kanıtlamaktadır. Yapılara çeşitli hatlarla işlenmiş bulunan hadis-i şerif ve Kur’an-ı Kerim’den bazı ayetlerle birlikte farklı şairlere ait Arapça ve Farsça beyitlere de yer verildiği tespit edilmiştir. Şiirlerden hareketle bazı şairlerin isimleri belirlenebilmiştir. Türbeler içerisinde tamamen orijinal haliyle günümüze ulaşabilen örnek bulunmamaktadır. Mimari yapılar üzerinde birtakım onarım çalışmaları yapılmış olmasına rağmen bu yapıların karakteristik özelliklerini koruduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Hokand Hanlığı’nın Hokand şehrinde inşa edilen eserleri içerisinde önemli bir yer tutan türbeler her ne kadar hanlığın kendine has mimari üslubunu yansıtsalar da çevre bölgelerin mimari tesiri altında kalmışlardır. Bu yüzden Semerkant, Buhara, Hive mimari üsluplarıyla benzerlikler göstermeleri kaçınılmaz olmuştur.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, İkinci yazar % 50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abduholigov, F. ve Edvard Vasilyevich Rtyveladzye. (2016). *Arhitekturnaya Eligrafika Uzbekistana Fergona*. Uzbekistan Today, Toşkent.
- Alpargu, Mehmet. (2008). “Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türkistan Hanlıkları”, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)*, Sakarya Üniversitesi Basımevi.
- Altın, Alper. (2021). Türk-İslam Kubbelerinde Çarkıfelek Formları, *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı-Journal of Art History*, 30, 59-60.
- Argunşah, İsmail. (2024). *Hokand Hanlığı (1709-1876) Mimarisi (Hokand Şehri)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Azimov, İ. (1986). *Fargona Vodiysining Arhitektura Yadgorlıkları*. Toşkent: Uzbekiston.
- Azimov, İ. (1999). *Arhitekturmie Uzbekistane XVII-XX. yy*. Taşkent.
- Bababekov, H. N. (2006). *Istoriya Kokanda*. Taşkent.
- Babür, Zahiraddin Muhammed. (1960). *Baburname*. nşr. P. Şamsiev, S. Mirzaev, Taşkent: Özbekistan SSSR Fenler Akademisi Yayınları.
- Beysembiev, Timur Kasimoviç. (1987). *Tarih-i Şahrühi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*. Alma-Ata: İzdatelstvo “Nauka” Kazakhskoy SSR.
- Bobobekov, Haydarbek Nazırbekoviç. (1996). *Kokon Tarihi*. Fan: Toşkent.

- Bulduk, Üçler. (2006). *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*. Berikan yayıncılık. Ankara.
- Doğan Orhan ve Aysel Erdoğan. (2017). *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*. Berikan Yayınevi. Ankara.
- Eraliyev, Bahtiyar ve İkomiddin Ostonaikulov ve Nodircon Abdulahatov. (2014). *Ozbekiston Ziyaratgohlari va Kadamcolari*, Fargona Biloyati Birinchi Kitob "Turon Zamin Ziyos", Тошкент.
- Golden, Peter B. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Ötüken Yayıncılık.
- Golombek, Lisa ve Donald Wilber. (1988). *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. Princeton University Press Princeton-New Jersey.
- Heiranpour, Sepideh. (2019). *İran'ın Batısındaki Büyük Selçuklu Dönemi Eserleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hokandiy, Muhammad Yahyaho. (2018). *Hokandi Latif Manokibi (Tazkira)*. Movarounnahr, Toşkent.
- Mahlarayim "Nadira". Erişim tarihi: 30.09.2022, <https://uz.wikipedia.org/wiki/Nodira>
- Cezar, Mustafa. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul.
- Polat, Eyüp. (2019). *Özbekistan Hiva Şehri "İçhan-Kala" Mimari Anıtları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- Poujol, Catherine. (1998). "Hokand". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18: 214. İstanbul.
- Omorov, Timurlan. (2013). *Kırgızların Türkistan Hanlıkları İle İlişkileri (XV.-XIX. YY. Arası)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ozbek Sovet Ensiklopediyasi (1972). C. XIV: 297.